

I . MEDITERANSKA CJELINA

Kad sam prije nekoliko godina dopro do krajnjih granica jugoistočnog Mediterana, koje su oduvijek služile porođajnim ležajem naše grčko-latinske civilizacije, osjetio sam neposredno i bez velike emocije duboku povezanost Dalmacije s mediteranskom cjelinom. Još iz prvih mojih dodira s Mediteranom, po gradovima Veneciji, Padovi i Firenci, Napulju i Ankoni, ova mi se podudarnost neprestano predočavala jasnom i objašnjenom. Nisam tada još znao za Maurrasovu *Anthinéu*, niti za Tommaseove veze mediteranskih fragmenata, ali mi se pomisao o povezanosti svih ovih dijelova, koji danas pripadaju različitim i suprotnim etničkim cjelinama, nametala kao živa potreba shvaćanju i tumačenju jedne duhovne mediteranske zajednice.

U Grčkoj i poslije »otkrivenja« francuske Provanse, a posebno na obalama Atike, u sklopu grčkog Arhipelaga i na Jonskim otocima, zemljopisni problem mediteranske elipse ulazio je skladno i jedinstveno u okvir ove duhovne zajednice. Ovu je geografsku psihološku i duhovnu zajednicu, koja se izgradila kroz povijest, osjetio u naše vrijeme stvarno i sintetički Charles Maurras u svom djelu *Anthinéa*,²² u kojem je obliku putopisnih utisaka postavio intimnu mediteransku povezanost, koja Firencu spaja s Provansom i s Heladom, stvarajući sintezu jedne jedins-

²² Ch. Maurras, *Anthinéa*, izd. Flammarion, Paris, 1912.

tvne zajednice. Uz Maurrasa, ovu je zajednicu mediteranske elipse osjetio intenzivno Nikola Tommaseo, dalmatinski i mediteranski intelektualac, čija se unutrašnja drama odigrava u sukobu dvaju svjetova: talijanskog i slavenskog. Na otoku Krfu, gdje se istočno pravoslavno i pogansko Helenstvo trga kroz stoljeća sa zapadnim i latinskim utjecajima, Nikola Tommaseo, izgnanik i slijepac, osjetio je u jednoj krvavoj viziji tragediju slavenskog, helenkog, balkanskog i istočnog svijeta u dodiru s Mediteranom. Pretpostavke i predrasude o Tommaseu šovinisti, čovjeku beznačajnom, skitnici bez domovine, piscu bez jezika, filozofu bez originalne misli, umjetniku bez jedinstva i, konačno, izdajniku svoje uže domovine, moraju se ispraviti. Slučaj Nikole Tommasea analogan je slučaju El Greca ili Uga Foscola, koji napuštaju (prvi) Kritos, a (drugi) Zakintos surađujući sa širim duhovnim sredinama. Na Krfu, po starim ulicama Firenze i zelenim livadama Setignana, često sam mislio na Tommaseovu sudbinu kao na duboku tragediju mediteranskog intelektualnog bića u rascjepu. Suze ovog prognanika nezadovoljnika i sina tolikih domovina, koje su sve zavisile od jedne jedine mediteranske sinteze, susreću se u njegovoj krvavoj odi Dalmaciji — »ljubljenom i jadnom domovini«, koja sintetizira svu iskrenost njegova stava i odnosa Dalmacije prema Mediteranu. Jedna slomljena ruka ubačena između dva tijela.

Tommaseo je imao inteligencije i suptilnosti da gotovo prije nepunih sto godina s jedne neznatne točke, kao što je otok Krf, predvidi slom mediteranske cjeline i podnese, kao iz zahvalnosti ispod ruševina, spomenik podudarnih elemenata, koji su vezivali u plavetnilu harmonije mediteranske uspone i mediteranske obale.

*Italija, Grčka, Ilirik, Korzika, Jonski otoci i Dalmacija*²³ kako je on volio nazvati ovu svoju ingenioznu i pronicavu paralelu individualnih pojedinosti jednog jedinog jedinstva, ostaje i danas u ovom posljednjem sumraku regionalizma, kada se i zadnji ostatak mediteranske sinteze cijepa u definitivnom spajanju pojedinih mediteranskih odlomaka s njihovim prirodnim zaleđem, izrazitim svjedočanstvom svijetloga napora jednog duha, koji je kroz svoju fizičku sljepoću opazao prvo kidanje elipse. Tommaseo je u svom pomalo razbarušenom i nagomilanom eseju probudio povijest, uskrsnuo mitologiju, dotaknuo etnologiju, upozorio na filologiju, i, što je najbitnije, uočio psihološke podudarnosti ovoga svijeta. On je plavetnilo svoje Dalmacije spojio s krševima daleke Korzike, uznemirenu i temperamentnu krv Jonskih otoka povezao s otporom Ilira: rafiniranost, jasnoću i pronicljivost inteligencije, uravnoteženost suda, osjećaj individualnosti i slobode pronašao svugdje u svim temperamentima spomenutih krajeva, uskrsnuvši tako, po posljednji put, viziju jedne mediteranske sinteze.

Tommaseo je na ovim stranicama govorio savješću proroka. On je u revelatorskom bljesku svoje neiscrpljive fantazije intuirao tragiku sitnih, malenih i posječenih nukleusa, koji poput koketnih i plodnih maslinovih grančica žive privezani uz rubove drugih širih i ponekad suprotnih organizama, služeći im svojom snagom inteligencije i duha. Tommaseo je u sumraku jednog stoljeća, u kojem je gledao rađanje novih nacionalnih formacija, sa sentimentalnošću Mediteranca nostalgично i melankolično zapažao konačno

²³ N. Tommaseo, *Storia civile nella letteraria*, izd. Loecher, Firenze, 1872.

odcjepljenje ovih jezgrâ i njihovo iščeznuće u krupnim kompleksima pojedinačnih i odvojenih etničkih formacija. Tommaseo je osjećao, da se mediteransko jedinstvo gubi, da duhovna cjelina nestaje u krvavom kaosu stvaranja novih posebnih cjelina, koje nastaju divergirajući od svog prvotnog kruga. Ni Korzika ni Dalmacija, ni stanoviti predjeli Italije, kao ni Jonski otoci — prema Tommaseovim izjavama, nisu više bila samostalna uda jednog mediteranskog tijela sa svojim specifično originalnim značajkama, već su započela nestajati u centripetalnom bijesu prema svojim velikim etničkim središtima.

Međutim, Tommaseov napor sastojao se uglavnom u tom da naglasi, koliko su iz ovih mediteranskih fragmenata pristizale zaleđima duhovne snage, bez kojih možda, zaleđa ne bi mogla izgaditi svoje duhovne i etničke samostalnosti. U duhu toga osjećanja Tommaseo je inzistirao na činjenici da je duhovna dalmatinska elita spajala svojim sredozemnim temperamentom i svojom slavenskom i hrvatskom sviješću cijeli krupni i magličasti panonski vakuum, čitavu ogromnu šumu zadrijemalog Balkana s duhovnom izgrađenošću makedonskog i primorskog juga, uspostavljajući originalne i smione veze duhovnog prometa i intelektualnu suradnju s ostalim mediteranskim neolatinskim i bizantinsko-novogrčkim svijetom. Analogno su djelovale bizantinske, kritske i jonske intelektualne i umjetničke elite u odnosima slavenske, turske i balkanske Grčke, čuvajući duhovne i umjetničke individualnosti na najpogibeljnijim usponima nacionalnih međaša. Mada je Tommaseo imao odvažnosti tvrditi, da će destruktivna kozačka snaga i ruski virus spasiti Europu iz luđačkog *imbroglija*, u koji ju je ubacila temperamentnost malog Korzikanca, on se ipak otimao da predvidi konačan suton sredozemne zajednice, slom jedne civilizacije, koja je

od Platonovih Atlantida pa do Spenglerove apokaliptičke ispovijedi bila stvarno pretpočelom svih europskih i uopće svjetskih saznanja. Iz imperativne želje, da spasi ovo razdvajanje cjeline, Tommaseo veli: »Ali u Dalmaciji osobito i na Jonskim otocima traže se i zahtijevaju središta moralnog života, koja bi svijetlila nad turskim slavenstvom i nad jadom Epira. Ovi su otoci, kao i Dalmacija, fragmenti nacija, a ipak su ih vjekovi i njihove iste nesreće učinile zasebnim nacijama; za ujedinjenje s velikim tijelom ne bi imale toliko života, a same bi mogle i više i bolje.«²⁴

Ovaj problem muči Tommasea neprestano. U svom *Drugom progonstvu*²⁵ on veli: »Ako Grčka želi uistinu biti jedna, ona se treba pridružiti onim dijelovima Europe, gdje su smisao za lijepim i smisao za jednakošću (dva elementa helenske veličine) življi: kažem južnoj Slaviji i Italiji.«²⁶ Ali svetoalijanski Tommaseo, reakcionarni katolik, koji se ne ustručava žučljivim strijelama svoje polemike udariti i na Leopardija, u pismu engleskom izaslaniku na Jonskim otocima Wardu naglašava: »Važno je, da se katolička Slavija izdigne protiv ruske Slavije; i to što je prava potreba civilizacije, ujedno je i korist Engleske i Austrije...«²⁷

Usporedo s ovim, ne uvijek jasnim i određenim, političkim pogledima što zaostaju za ovim sjajnim djelom, koje je on otjeran od Austrije izveo na otoku Krfu u vrijeme svog progonstva, Tommaseo je bio na tom otoku (oko godine 1850. i malo kasnije) u času, dok Jonski otoci prido-

²⁴ ib. str. 542.

²⁵ N. Tommaseo, *Il Secondo Esilio* (u tri knjige), izd. F. Savinio, Milano, 1862.

²⁶ ib. 435.

²⁷ ib. 292.

nose novoj Grčkoj svoj veliki prilog književnog preporoda, koji je analogan našem narodnom pokretu u Dalmaciji u drugoj polovici XIX. stoljeća. Njegovi dodiri s jonskom elitom toga vremena, sa Solomosom, s Kalvosom i s dr., koje je marljivo ilustrirao M. Laskaris,²⁸ potiču ga da prevodi na novogrčki naše narodne pjesme i tako stvarno započinje prvi intelektualni kontakt između dva mediteranska i balkanska naroda. Oslijepljeni Tommaseo isto tako i u svom eseju o *Italiji, Grčkoj, Iliriku, Korzici, Jonskim otocima i Dalmaciji*, napreže se da sa svojim širokim enciklopedijskim i dubokim lingvističkim znanjem duhovno poveže ove narode, koje su tragične balkanske suprotnosti razdvojile. Samoća i veličanstven mir Krfa daje mu mogućnosti da u svom poredbenom »zibaldonu« iznese cijeli kompleks pitanja, koja još uvijek traže svoju konačnu stilizaciju. Ono što je značajno i vječno, to je, da su za Tommasea Dalmacija, Grčka, Ilirik i Jonska otočja fragmenti jedne jedinstvene mediteranske elipse, u kojima je sve paralelno: krajolik, geografija, običaji, način i vizija života, književna i duhovna strujanja, dijalekti itd. Dalmatinski kompleks Tommaseo obuhvaća još prije Dioklecijana preko Jeronima do svojih vršnjaka, naprežući se da sačuva konstantnu mediteransku značajku ljudskog elementa, koja se po njegovu mišljenju ne mijenja ni onda, kad te iste predjele obitavaju Slaveni. Isti je slučaj s Grčkom. Splitski krajolik podsjeća na pejzaže Zakintosa, a dalmatinski bregovi homerskiji su od bregova same Helade. Dioklecijan mu je tipično ilirski temperament, koji u sebi krije naglu temperamentnost Dalmatinca, ali istodobno i duboko tragičnu i melankoličnu viziju života.

²⁸ M. Laskaris, *Tommaseo kao prevodilac srpskih narodnih pjesama na grčkom* (na Praškom slavističkom kongresu, predavanje na francuskom jeziku), te *Tomaseo i Mustoksidis*, Zadar, 1934.

Značajno je, da do sličnih tvrdnji, ali s više lirsko-misaonog izdignuća, dolazi Paul Valéry, ovaj najizrazitiji suvremeni pjesnik mediteranskih inspiracija našega vremena. Valéry uklapa krizu naše europske civilizacije u opću krizu mediteranske zajednice, koja joj je oduvijek služila za osnovu. Pjesnik »Primorskog groblja«, ove najjulistnije pjesme našega stoljeća, u svojim *Mediteranskim nadahnućima*²⁹ ide dalje od Tommasea, tražeći elemente za stvaranje »funkcije Mediterana«, njegove biti i njegove uloge. Od »Krise Europe« preko »Primorskog groblja« pa do »Eupalinosa« i Leonarda da Vinci, Valéry se morao osvrnuti na problem mediteranske zajednice. »Mediteranska priroda — veli on — oduhovljene snage koju je ona pružala, odnose koje je ona odredila ili nametnula, na izvoru zanosnog psihološkog i tehničkog preobražaja, koje je kroz malo stoljeća, duboko razlikovalo Europejce od ostalog čovječanstva i moderna vremena od prijašnjih epoha.

Mediteranci su bili među prvima, koji su napravili prve sigurne korake na putu preciziranja metodâ, u istraživanju potrebe fenomena preko upotrebe osvojene snagom duha; i oni su ljudski rod povelili na ovaj način do neobične avanture koju mi živimo, čije razvoje nitko ne može predvidjeti, i njen se najznačajniji potez — možda i najuznemireniji — sastoji u jednom sve više označenom udaljenju od početnih uvjeta života...

Veličanstvena uloga, koju je Mediteran igrao u ovom preobražaju, koji se proširio na čovječanstvo, može se protumačiti... s nekoliko sasvim jednostavnih zapažanja«.

²⁹ P. Valéry, *Inspirations Méditerranéennes*, izd. "Conferencia" g. XX-VIII, br. 5. (15. veljače 1934, str. 221-233), a tiskano još i u P. Valéry, *Variété III*, izd. Gallimard, Paris, 1936.

Valéry iznosi bitne elementarne osnove ove zajednice: — Naše more, dobro određen bazen, kojega bilo koja točka polaska može se dostignuti polazeći s jedne druge točke kroz ponajviše nekoliko dana brodarenja... Tri »dijela svijeta«, tj. tri svijeta, tako različna, graniče, uokviruju ovo prostrano slano jezero. Bezbroj otoka na istočnom dijelu... Iako nebo, koje vrlo rijetko ostaje dugo vremena pokriveno, sretna je okolnost za plovljenje. Konačno, ovo je more, koje se u neku ruku nalazi na domaku primitivnih sredstava čovjeka, cijelo položeno u pojasu umjerenih podnebljâ. Ovo more zauzima najpogodniji položaj zemaljske kugle. Na njegovim su se obalama našli u dodiru mnoštvo sasvim oprečnih naroda, mnoštvo temperamenata, senzibilnosti i vrlo različitih intelektualnih mogućnosti. Zahvaljujući lakoćama kretanja, ovi narodi održavahu odnose sviju vrsta: rat, trgovinu, svojevoljne izmjene, ili ako ne to, ono odnose stvari, upoznavanja metoda. Miješanje krvi, riječi, legendâ i tradicija. Broj etničkih elemenata u prisustvu ili u suprotnosti, tokom godinâ, običaji, jezici, vjerovanja, zakoni, politički ustavi, stvorili su odavno u mediteranskom svijetu neusporedivu vitalnost. Konkurencija (koja je od najfrapantnijih oznaka moderne epohe) postigla je vrlo rano na Mediteranu posebni intenzitet: konkurencija trgovanja, utjecaja, religija... Prema tomu, zaključuje Valéry — svi bitni čimbenici europske civilizacije proizvodi su ovih uvjeta, tj. da su lokalni uvjeti imali vidnih učinaka univerzalnih interesa i vrijednosti. Posebno izgradnja ljudske osobnosti, oplemenjenje jednog najpotpunijeg ili najsavršenijeg razvoja čovjeka bili su zacrtani ili ostvareni na našim obalama.

Čovjek kao mjera stvari, čovjek, politički element, član grada, čovjek kao juridička osoba definirana pravom; čovjek jednak čovjeku pred Bogom i gledan *sub specie*

aeternitatis. U tom su sadržana gotovo potpuna mediteranska stvaranja, čije velike rezultate nije potrebno spominjati. Radilo se o prirodnim ili o građanskim zakonima, tip zakona precizirali su mediteranski duhovi. Uostalom, nigdje moć riječi, svjesno disciplinirana i upravljena, nije bila potpuno i korisno razvijena već uređena logički, upotrebljena u otkrivanju apstraktnih istina, izgrađujući svemirsku geometriju ili svijet odnosâ, koji omogućavaju pravdu, ili čak gospodar trga (forumâ), bitno političko sredstvo, ispravno sredstvo sticanja ili sačuvanja vlasti. Nema ništa divnijeg od toga, nego da se kroz nekoliko stoljeća vidi kako niču neki narodi koji stanuju na obalama ovoga mora. Najdragocjeniji duhovni pronalasci i između njih najčišći.

Ovdje se znanost očistila od empirizma i praktike, ovdje se umjetnost oslobodila od svog simboličkog podrijetla, ovdje se književnost sasvim jasno diferencirala i izgradila u pravilno određene vrste; ovdje je, konačno, filozofija pokušala sve načine, koji su bili u mogućnosti, da doživljava svemir i da doživljava samu sebe. Nigdje i na ni jednom mjestu, u tako ograničenom prostoru i u tako kratkom vremenskom razmaku, takvo previranje duhova i takav proizvod bogatstva nije se mogao zapaziti.

Između jednog i drugog promatranja mediteranske zajednice postoji duboka razlika posljednjih triju i više desetljeća, ali u biti elementi, koji je čine, ostaju i danas isti i neizmijenjeni. Valéryjevo metafizičko promatranje mediteranske zajednice bliže nam je, jer ono tumači vječnost opstanka i trajanja ove zajednice, njeno čudotvorno obnavljanje kroz vrijeme u granicama nepomičnog prostora. Pred skepsom sadašnjice, koju je još predosjećao i Tommaseo, Valéry pronalazi u elementima

mediteranske elipse mogućnosti vitalističkog optimizma
za budućnost...

*Dans un tumulte au silence pareil,
Le vent se lève!... Il faut tenter de vivre!*³⁰

P. Valéry: *Le cimetičre marin*

³⁰ U buci što nalikuje šutnji / vjetar se diže!... treba pokušat živjeti!
(Paul Valéry, *Primorsko groblje*).